

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.3>**О. В. Свистунова***аспірантка кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права**Національного університету «Запорізька політехніка»
orcid.org/0009-0009-9837-6885*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ

У статті проведено аналіз наукових досліджень у сфері конституційного права на соціальний захист для розкриття методології досліджень у цій галузі. За допомогою методів дослідження науковці заповнюють низку теоретичних прогалів, а також уточнюють деякі відомі визначення понять та в цілому вдосконалюють теорію у сфері конституційного права на соціальний захист. При з'ясуванні методології проведення наукових досліджень у сфері основ конституційного права людини та громадянина на соціальний захист автор дійшла висновку, що конституційне право на соціальний захист в Україні залишається одним із найбільш проблемним у процесі реалізації та потребує подальших досліджень.

Аналізуються висловлені в науковій літературі точки зору щодо методології сучасної науки конституційного права. З'ясовано, що поєднання методологічних принципів з методами наукового пізнання відіграє ключову роль в ефективному дослідженні як окремих явищ правової дійсності, так і інститутів сучасного конституційного права України.

Акцентовано, що на сьогодні у вітчизняній науці сформулювалась незмінна система методів, яку вчені використовують для дослідження питань, пов'язаних з соціальним захистом. Науковці використовують як загальнонаукові, так і спеціальні (спеціально-правові) методи наукового дослідження. Обґрунтовано, що методами, характерними для досліджень конституційно-правового регулювання соціального захисту, є такі: 1) діалектичний метод; 2) історико-правовий метод; 3) системно-структурний метод; 4) логіко-семантичний метод; 5) порівняльно-правовий метод; 6) структурно-функціональний метод.

На цій основі вироблено ряд наукових висновків: 1) наукові дослідження соціального захисту як правового явища та правової категорії має складатися з відповідних основ певної стратегії для його проведення; 2) завдяки методології стає можливим організувати та впорядкувати наукове дослідження та ефективно досягти поставленої перед науковцем мети.

Ключові слова: конституційно-правове регулювання соціального захисту, методологічні принципи, наукові методи, наукове дослідження.

Svystunova O. V. METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE CONSTITUTIONAL RIGHT OF HUMANS AND CITIZENS TO SOCIAL PROTECTION IN UKRAINE

The article analyzes scientific research in the field of constitutional law regarding social protection to uncover the research methodology in this area. Through research methods, scientists fill a number of theoretical gaps, clarify some well-known definitions of concepts, and generally improve the theory in the field of constitutional law on social protection. By examining the methodology of scientific research in the field of constitutional law on human and citizen's right to social protection, the author concluded that the constitutional right to social protection in Ukraine remains one of the most problematic in the implementation process and requires further research.

The perspectives expressed in scientific literature on the methodology of modern constitutional law science are analyzed. It was found that the combination of methodological principles with scientific cognition methods plays a key role in the effective study of both individual phenomena of legal reality and the institutions of modern constitutional law in Ukraine.

It is emphasized that today a stable system of methods has been formed in domestic science, which scientists use to study issues related to social protection. Researchers use both general scientific and special (special-legal) research methods. It is substantiated that the methods characteristic of studies on constitutional-legal regulation of social protection include: 1) the dialectical method; 2) the historical-legal method; 3) the system-structural method; 4) the logical-semantic method; 5) the comparative-legal method; 6) the structural-functional method.

Based on this, a number of scientific conclusions have been developed: – scientific research of social protection as a legal phenomenon and legal category should consist of relevant bases of a certain strategy for its conduct; – thanks to the methodology, it becomes possible to organize and streamline scientific research and effectively achieve the goals set before the researcher.

Key words: constitutional-legal regulation of social protection, methodological principles, scientific methods, scientific research.

Соціальний захист є основним соціальним правом людини та громадянина, який гарантуються та забезпечуються державою. Для вивчення питання соціального захисту, яке не має чіткого визначення в чинному законодавстві й потребує уточнення, важливо звернути увагу на основні дослідження

з цієї теми. У юридичній літературі багато досліджень присвячуються детальному аналізу правової природи цього поняття, його сутності та співвідношення з іншими поняттями. Такі дослідження зазвичай надають систематизовану інформацію та розкривають методологію досліджень у цій галузі.

Соціальний захист є важливою правовою категорією як у системі загальних прав людини, так і в системі законодавства України. Проведення загальнотеоретичного аналізу методологічних основ конституційного права на соціальний захист в Україні сприяє розумінню місця та ролі права соціального захисту як для людини та громадянина так й для суспільства в цілому. Особливу увагу слід звернути на дослідження, де висвітлюється методологія проведення наукових досліджень у сфері основ конституційного права людини та громадянина на соціальний захист. Це дозволить нам побудувати власний підхід до аналізу та розробки рекомендацій для вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Конституційне право людини та громадянина на соціальний захист досліджувалося в Україні разом з іншими конституційними правами. Окремих проблемам соціального захисту присвятили роботи представники як загальної теорії права, так і окремих галузей права: Н. Болотіної, Н. Пархоменко, В. Погорілка, С. Прилипка, Б. Сташків, О. Тищенко, В. Федоренка та ін. Слід звернути увагу на те, що в галузі конституційного права однією з останніх дисертаційних робіт присвяченої проблемам соціального захисту є дисертація Л. Булкат «Конституційно-правові основи соціального захисту в Україні» (2016 р.), але на теперішній час спостерігається відсутність комплексних досліджень у сфері конституційного права на соціальний захист, чим і зумовлено актуальність обраної теми. Водночас конституційне право на соціальний захист в Україні залишається одним із найбільш проблемним у процесі реалізації та потребує подальших досліджень.

Метою наукової статті є проведення загальнотеоретичного аналізу методологічних основ конституційного права людини та громадянина на соціальний захист в Україні, виявлення теоретичних й практичних проблем у цій сфері та внесення пропозицій для покращення результатів в наукових дослідженнях.

Для з'ясування методологічних основ конституційного права людини та громадянина на соціальний захист необхідно розуміти термін «методологія». С. Бостан під методологією в загальному плані розуміє систему методів, які застосовуються в процесі вивчення (дослідження) й практичної діяльності для вирішення певної пізнавальної мети [1, с. 19]. Звісно, що в юридичній науці, як й в інших галузях наук не можливо проводити дослідження без використання конкретних наукових методів для досягнення відповідного теоретичного чи практичного результату. Використовуючи нові методологічні підходи, варто керуватися принципом додатковості, а не змінювати одне уявлення на інше. Підходи та методи дослідження мають доповнювати один одного для

цілісного відображення правової реальності та вироблення продуктивних знань про неї [2, с. 12]. Як конкретні наукові методи, так і методологія в цілому зумовлені насамперед предметом самої науки. Вченими В. Погорілком та В. Федоренком методологія сучасної науки конституційного права розкривається як комплексне світоглядне, філософсько-правове вчення про принципи та методи, які використовуються в цій юридичній науці для пізнання юридичних якостей і властивостей об'єкта відповідних наукових досліджень [3, с. 19]. В. Федоренко у науковій доповіді «Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні» до таких об'єктів відносив сучасний український конституціоналізм, проблеми теорії й практики конституційного права та Конституції України [4, с. 25]. Базисним елементом сучасного українського конституціоналізму є світоглядні принципи. До них відносять наступні принципи: деідеологізації та свободи наукових досліджень, всебічності, системності, діалектичності, історизму, детермінізму, герменевтики, феноменології, формальної логіки, об'єктивності, універсальності тощо [5, с. 93]. Широта спектра методологічних принципів у поєднанні з методами наукового пізнання грає ключову роль в ефективному дослідженні як окремих явищ правової дійсності, так і інститутів сучасного конституційного права України.

Звернемо увагу на деякі наукові дослідження у сфері конституційного права на соціальний захист, які розкривають методологію досліджень у цій галузі.

Право на соціальний захист досліджувалися вченими як в об'єктивному, так й суб'єктивному розумінні. Звісно, що в об'єктивному розумінні право на соціальний захист охоплює систему правових норм які закріплюють, регулюють та охороняють правовідносини соціального захисту людини та громадянина. Н. Болотіна у монографії «Право соціального захисту: становлення і розвиток» досліджуючи право соціального захисту в його об'єктивному розумінні, визначає право соціального захисту як нову галузь національного права, яка перебуває на етапі становлення. На її думку, юридичною основою для визнання цієї галузі права є конституційні положення щодо прав громадян у сфері соціального захисту, а також нове законодавство України, яке регулює відносини у сфері соціального захисту [6].

Дослідження Н. Болотіної, характеризується системним підходом до предмета дослідження. Використання системного методу сприяє глибшому розумінню системи соціального захисту. Цей метод дозволяє аналізувати соціальний захист як складну систему, де окремі його компоненти взаємодіють між собою із врахуванням їхніх внутрішніх зв'язків і взаємозалежностей. Окрему увагу

у її дослідженні приділено органам управління у сфері соціального захисту та закладам надання соціальних виплат і соціальних послуг в Україні. Висвітлено проблему соціальних прав людини та їх державного забезпечення. Крім того, у роботі вперше комплексно розглянуто взаємозв'язки між правом соціального захисту і соціальним, трудовим та медичним правом. У зв'язку з дефіцитом новітніх досліджень у сфері соціального захисту, які базувалися б не на застарілих вже положеннях радянських часів, а на сучасних реаліях розвитку українського суспільства на той час (2005 рік) наукове дослідження Н. Болотіної стало основою для проведення подальших наукових пошуків у досліджуваній сфері.

Наступна праця цієї дослідниці, на яку варто звернути увагу в межах цього дослідження, є навчальний посібник з дисципліни «Право соціального захисту України» (2008 року) в якому ми спостерігаємо антропологічний підхід для проведення дослідження у сфері соціального захисту. Дослідниця цілком правильно зазначає, що сучасний методологічний підхід до побудови юридичного механізму соціального захисту має ґрунтуватися на ідеї захисту прав людини. У своєму дослідженні вона переконує, що витoki соціальних джерел правової форми соціального захисту знаходяться в моральних засадах суспільства – категоріях чуйності, співчуття, справедливості, людяності, благодійності, спрямованих на підтримку людини, яка об'єктивно не в змозі забезпечити себе та своїх утриманців. В основі цього інституту лежить прагнення людської спільноти забезпечити одну зі сторін публічного інтересу – підтримку фізичного існування людського суспільства, захисту слабких, немічних, хворих, інвалідів, дітей, непрацездатних, тобто тих, хто ще або вже не можуть своєю працею утримувати себе, і тих, хто перебуває на їхньому утриманні [7, с. 39].

Ще одним доробком, де ретельно аналізується зміст конституційного права на соціальний захист, є дисертація С. Прилипко «Предмет права соціального забезпечення» (2007 року). У роботі приділено більше уваги змісту поняття «соціальне забезпечення» та досліджено його співвідношення з поняттям «соціальний захист». С. Прилипко під соціальним забезпеченням розуміє визнане Конституцією України, міжнародним співтовариством і гарантоване державою Україна право людини на отримання соціальної допомоги та підтримки, задоволення фізіологічних, соціальних і духовних потреб в обсязі, необхідному для гідного життя, у тих випадках, якщо у зв'язку з впливом соціального ризику громадянин з не залежних від нього причин не має джерел та засобів існування. Вчений вважає, що у статті 46 Конституції України доречно було б замість терміну

«соціальний захист» запровадити термін «соціальне забезпечення». За допомогою системного, порівняльного та логічного методів С. Прилипко визначає, що «реалізація конституційного права на соціальне забезпечення допомагає зміцненню почуття людської гідності, досягненню рівності й соціальної справедливості, а також має велике значення для політичної й правової інтеграції з міжнародною спільнотою, підвищення індивідуального статусу людини та розвитку демократичних засад суспільства». Вчений не погоджується с думкою науковців, які підтримують «появу нового системного утворення (соціального права) як своєрідної правової спільноти, що об'єднує низку самостійних галузей, для яких визначальною рисою є забезпечення соціального захисту громадян, що потребують допомоги держави як основного соціального гаранта» [8, с. 10].

Далі вітчизняні науковці поширили сферу досліджень у цій сфері. Так Б. Сташків у навчальному виданні «Проблеми предмета та системи права соціального забезпечення» звертає увагу на те, що «тлумачення соціального захисту як комплексу організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах, викликало заперечення окремих учених. Вони вважають, що намагання розрізнити терміни «соціальне забезпечення» і «соціальний захист» є невиправданими, оскільки навести серйозні відмінності в змісті названих категорій ще нікому не вдалось. І соціальне забезпечення, і соціальний захист спрямовані на матеріальне забезпечення непрацездатних громадян у разі втрати ними заробітку з різних причин та в інших випадках, передбачених законодавством. Виходячи зі ст. 46 Конституції України, їх слід вважати синонімами [9, с. 17]. Не можна не погодитися з думкою Б. Сташків, що «соціальний захист розглядається як збірне поняття і тому в юридичній літературі наводяться різні критерії для його визначення» [9, с. 17]. На підставі вищезазначеного можна дійти висновку, що Б. Сташків використав фактично ті ж самі методи, якими користувались інші дослідники в цій сфері.

О. Тищенко у монографії «Право соціального забезпечення України» визначає, що «категорія «соціальний захист» є ширшою за змістом, ніж категорія «соціальне забезпечення» і не може застосовуватися в площині лише однієї галузі права» [10, с. 305]. Наявність у юридичній літературі різних думок вчених щодо змісту правової категорії «соціальний захист» говорить про недостатню розробленість фундаментальних теоретичних положень цієї категорії.

Окремо варто звернути увагу на дисертаційну роботу Л. Булкат «Конституційно-правові основи соціального захисту в Україні» (2016 р.). За допо-

могою формально-логічного та системного методів вчена здійснила науково-правовий аналіз конституційних норм, які тією чи іншою мірою стосуються питань соціального захисту в Україні. На її думку, «Основний Закон України містить положення, які у своїй комплексній дії створюють підґрунтя для соціального захисту громадян в Україні. Проте, у ньому містяться й інші більш загальні приписи, які стосуються усього спектру конституційних прав людини та громадянина, в тому числі й права на соціальний захист, та гарантують їх реалізацію. Водночас окремі конституційні положення потребують приведення їх у відповідність до приписів міжнародних актів» [11, с. 115–116]. Отже, застосовані автором методи дослідження допомогли здійснити об'єктивне дослідження конституційно-правових основ соціального захисту в Україні.

Також останнім часом спостерігається тенденція щодо виникнення наукового інтересу серед представників науки права соціального забезпечення до питань особливостей соціального захисту окремих категорій осіб. Наприклад, О. Басай у своїй праці «Правове забезпечення соціального захисту безробітних в Україні» під «соціальним захистом від безробіття розуміє систему організаційно-правових та економічних активних та пасивних заходів щодо забезпечення соціально-економічних прав громадян з метою попередження та усунення наслідків безробіття» [12, с. 13]. О. Кайтанський розглядає соціальний захист молоді як «комплекс організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на забезпечення формування і розвитку молоді, створення умов для самовизначення та утвердження в житті, убезпечення від несприятливих наслідків соціальних ризиків» [13, с. 9]. А. Медвідь досліджуючи соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей як правовий інститут у системі права соціального забезпечення, визначає його як «сукупність правових норм, що регулює суспільні відносини у сфері організації, фінансування і надання передбачених законами видів матеріального забезпечення, соціальних послуг та соціальних пільг зазначеним особам з метою убезпечення від несприятливих наслідків такого соціального ризику, як відсутність житла та реінтеграції зазначених осіб» [14, с. 15]. Як бачимо, система соціального захисту розглядається вченими як комплекс державних заходів на створення умов, за яких кожна людина та громадянин має змогу жити гідно і забезпечувати свої основні потреби. Окрім того, науковці заповнюють низку теоретичних прогалів, а також уточнюють деякі відомі визначення понять та в цілому вдосконалюють теорію у сфері конституційного права на соціальний захист. Водночас особливості у правовому регулюванні соціального захисту окремих категорій осіб є важливою скла-

довою правового регулювання соціального захисту в цілому, а отже, наукові роботи зазначених науковців є одним з етапів розвитку наукової думки щодо досліджуваної сфери.

На сьогодні у вітчизняній науці сформулювалась незмінна система методів, яку вчені використовують для дослідження питань, пов'язаних з соціальним захистом. Аналізуючи всі запропоновані вище праці у сфері конституційно-правового регулювання соціального захисту науковці використовують як загальнонаукові, так і спеціальні (спеціально-правові) методи наукового дослідження. Методами, характерними для досліджень конституційно-правового регулювання соціального захисту, є такі: 1) діалектичний метод; 2) історико-правовий метод; 3) системно-структурний метод; 4) логіко-семантичний метод; 5) порівняльно-правовий метод; 6) структурно-функціональний метод.

Отже, питання конституційно-правового регулювання соціального захисту привернуло увагу багатьох науковців, оскільки за період незалежності України були досліджені різні аспекти цього поняття, його змістовного навантаження, співвідношення із суміжними поняттями («соціальний захист» та «соціальне забезпечення») та доцільності вживання в чинному законодавстві та науці. Комплексно досліджено як сам соціальний захист, так і окремі його аспекти: окрема увага приділяється змісту правової категорії «соціальний захист», а також проблемам соціальних прав людини та їх державного забезпечення. Щодо дослідження проблемних питань соціального захисту окремих осіб, то за допомогою наукових методів вчені системно здійснили різнобічний аналіз законодавства у цій сфері та розробили теоретичне підґрунтя для дослідження конституційного права на соціальний захист. Наукові дослідження соціального захисту як правового явища та правової категорії має складатися з відповідних основ певної стратегії для його проведення. Звісно, що завдяки методології стає можливим організувати та впорядкувати наукове дослідження та ефективно досягти поставленої перед науковцем мети. Наукові методи дослідження дають змогу максимально повно досягнути поняття «конституційного права на соціальний захист», його правового регулювання та проблематику застосування і досягти відповідного результату в науковому дослідженні.

Література

1. Бостан С.К. Методологія правового дослідження: поняття, структура, філософсько-світоглядні засади. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «ПРАВО»*. 2021. № 1 (2). С. 16-28.
2. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології. Київ : Юридична думка, 2008. 336 с.

3. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України. Академічний курс : підручник: у 2 т. / за ред. В.Ф. Погорілка. К.: Наукова думка, 2006. 344 с.

4. Федоренко В.Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні : наук. доповідь / НАПрН України, Київський регіональний центр. Київ, 2015. 64 с. С. 25–26.

5. Черняк Є.В. Методологічні принципи конституційно-правового дослідження інституту охорони Конституції як елементу системи сучасного конституційного права України. *Часопис Київського університету права*. 2019/4. 2019. С. 92-98.

6. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток : монографія. Київ : Знання, 2005. 382 с.

7. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 663 с.

8. Прилипко С.М. Предмет право соціального забезпечення: автореф. дис. ... доктор. юрид. наук: 12.00.05. Х., 2007. 43 с.

9. Сташків Б. І. Проблеми предмета та системи права соціального забезпечення: навчальне видання. Чернігів : Чернігівський державний технологічний університет, 2012. 237 с.

10. Тищенко О.В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі: монографія. К. : ДП «Прінт Сервіс», 2014. 394 с.

11. Булкат Л.М. Конституційно-правові основи соціального захисту в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2016. 239 с.

12. Басай О.В. Правове забезпечення соціального захисту безробітних в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Х., 2005. 18 с.

13. Кайтанський О.С. Правове забезпечення соціального захисту молоді в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. О., 2015. 20 с.

14. Медвідь А.О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. О., 2015. 20 с.